

SPOLEČNÉ OSUDY

**Porovnání nesrovnatelného
Rakovnické Sudety a Cvičiště Benešov/Čechy**

Rakovnícko o.p.s.

POŠÁZAVÍ

Srovnání nesrovnatelného

Porovnání migračních procesů, ke kterým došlo ve 40. letech 20. století na Jesenicku a na Benešovsku, je srovnání dvou naprosto odlišných případů zvůle, jejichž společným jmenovatelem je zejména velké násilí na obyvatelstvu a zpretrhání jeho dlouholetých vazeb k regionu. Obě tyto události proběhly v jiném časovém období a měly jiné průvodní jevy. Abychom mohli alespoň částečně nastínit celkovou problematiku, je třeba porovnávat život na obou územích v širším časovém horizontu – je nutné nejprve načrtnout stav, ve kterém se nacházela obě území před započítím vysídlování, aby bylo možno zhodnotit jeho dosah. Obtížnost celkové komparace je také způsobena poměrně velkým rozsahem obou procesů – porovnání tak bude nutně mít několik dimenzí, což je třeba mít neustále na paměti.

První dimenzí je pohled na vystěhování jako takové – globální pohled, nejvíce odlidštěný, popsateľný konkrétními čísly, která však v některých ohledech mohou být ne zcela přesná, stanovující obecná kritéria pro hodnocení průběhu a dopadu migračních akcí. Tento rozměr je nejvíce popsáným v obou případech (v případě Neveklovska, pravda, poněkud více), jeho úskalím je však nutnost kompromisu a absence jednotlivých drobností.

Dimenze druhá je pohledem na jednotlivá sídla bez ohledu na jejich velikost. V tomto měřítku se již nelze vyhnout podrobnějšímu popisu. V předkládaném porovnání bude právě na tuto dimenzi kladen největší důraz. Je třeba v tomto ohledu zdůraznit, že každá sídelní jednotka (v našem případě bude porovnání provedeno na vybraných typech sídla, jak bude uvedeno dále) měla specifické mikroregionální podmínky, a naše porovnání je nutně jenom sondou.

Třetí dimenze je osobní. Teprve na této úrovni byl dopad vysídlení naprosto konkrétní a zničující. Každá rodina byla postižena specificky, každý jednotlivec prožíval příkoří po svém. Této rovině se v našem srovnání budeme věnovat pouze, pokud bude třeba podložit nějaký jednotlivý jev konkrétním projevem.

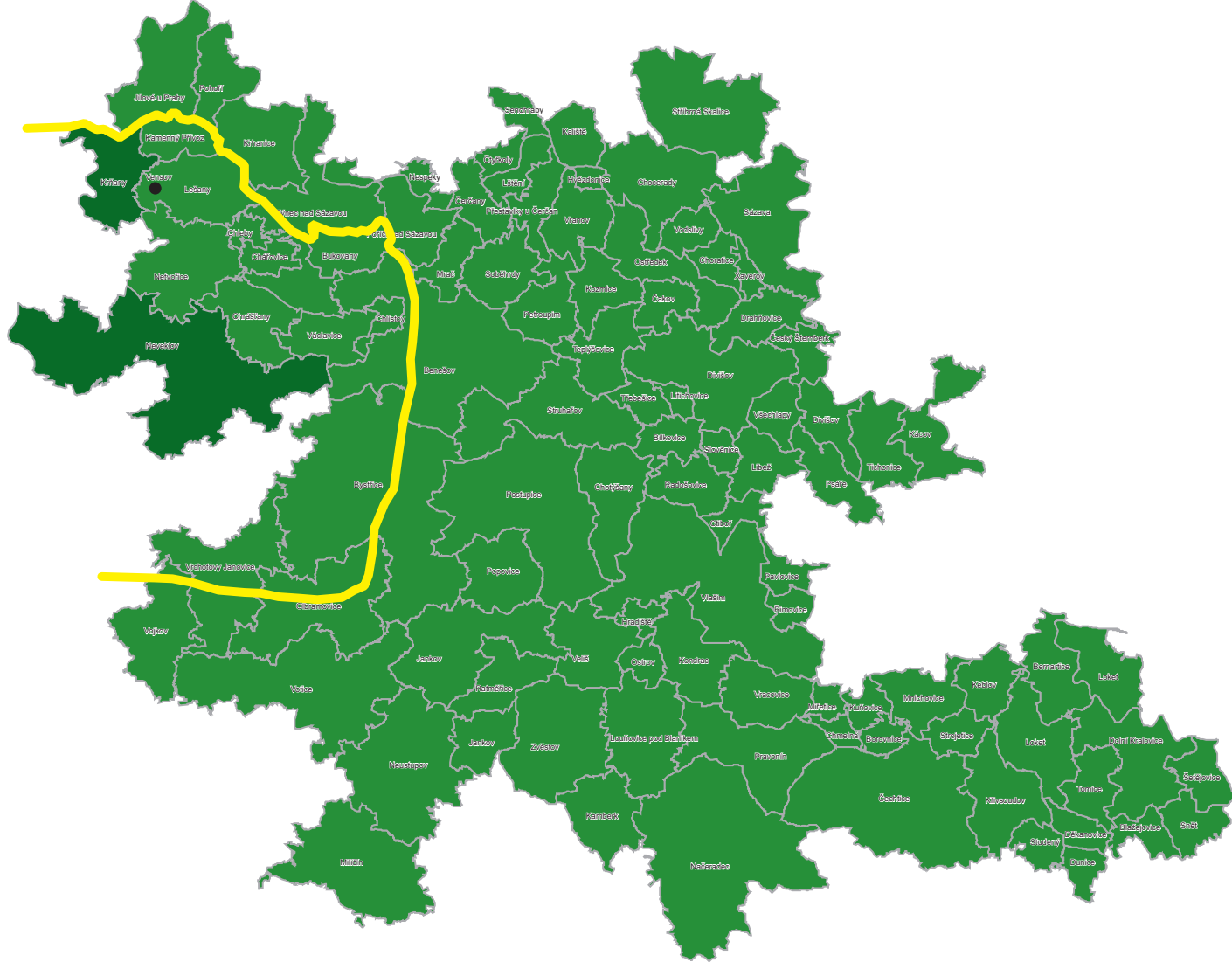
Pro porovnání ve smyslu, jak bylo nastíněno výše, byla vybrána konkrétní sídla dle relativní velikosti – město/městečko, vesnice, samota.

	Neveklovsko	Rakovnicko
městečko	Neveklov	Jesenice
vesnice	Krňany	Oráčov
samota	Vencov	Zelený důl

Volba těchto konkrétních míst byla provedena pouze s ohledem na jejich relativně stejnou velikost. Neveklov a Jesenice se jako největší města příslušných regionů samozřejmě přímo nabízela, nicméně ostatní volba není podmíněna dalšími parametry, pouze tím, že z hlediska vystěhování obyvatel nedošlo v příslušných sídlech k žádné výjimečné události. Je nasnadě, že v následujícím textu bude častěji pojednáváno o městech, případně vesnicích, neboť samoty jako takové spadají spíše do třetí, osobní dimenze výše načrtnutého členění.

Posázaví

První polovina dvacátého století

Jedním ze společných jmenovatelů událostí v obou regionech je druhá světová válka. V případě Neveklovska byla válka a nacistický režim přímým viníkem vystěhování (o tom bude pojednáno na příslušném místě), v případě Rakovnicka spouštěcím mechanismem. Proto je jako první mezník zvolena právě válka.

Základním rozdílem mezi oběma regiony je etnické složení jejich obyvatelstva. Zatímco v případě Neveklovska lze mluvit o stoprocentně českém území (k německé národnosti se v roce 1921 i 1931 přihlásili pouze jednotlivci), sledovaná část Rakovnicka byla naopak většinově německá – v roce 1920 v Jesenici žilo 1 296 obyvatel (1227 Němců, 69 Čechů), v Oráčově 569 obyvatel (490 Němců, 73 Čechů), Zelený Důl byl jako samota obydlen Němci.

První polovina dvacátého století byla obdobím rozkvětu menších regionálních center. Vesměs se jednalo o městečka, která hrála již od hloubi osmnáctého století roli místního centra; v roce 1850 pak vzhledem k tomuto faktu získala městečka – v rámci správní reformy související se zrušením poddanství, a tedy i patrimoniální správy – charakter správního střediska menšího či většího regionu. Ani jedno ze sledovaných městeček se nestalo sídlem politického okresu, neboť v blízkosti obou se nachází významnější centra – Benešov a Rakovník. Nicméně v Neveklově i v Jesenici bylo zřízeno sídlo soudního okresu. Kromě okresního soudu a berního úřadu (případně dalších institucí státní správy) to znamenalo také zřízení samosprávného okresního zastupitelstva; v této době byla oddělená státní správa a samospráva, k jejich sloučení došlo až v roce 1928. Toto potvrzení regionální výjimečnosti vedlo k další emancipaci obou městeček, která se projevovala ve všech oblastech veřejného života.

Neveklov jako přirozené centrum celé oblasti prošel nebývalým rozvojem zejména na počátku 20. století. Bohužel, v případě Neveklova není období první poloviny dvacátého století příliš preferovaným tématem, zejména k následným událostem ve čtyřicátých letech, které jsou pro zpracování nepoměrně atraktivnější. Výše bylo pojednáno o rozvoji města po získání statutu sídla soudního okresu, to ovšem v tomto případě neznamenalobyřlivý rozvoj po stránce průmyslové – Neveklov nadále zůstával zemědělským městečkem, což ještě podtrhl fakt, že ani po dlouholetém jednání nebyla do města zavedena železnice – její trasa byla vedena o deset kilometrů jižněji a její konečnou stanicí se staly Sedlčany. Přesto však počet obyvatel pomalu, ale setrvale stoupal (po propadu v devadesátých letech 19. století, kdy celý region benešovského okresu postihl populační propad), takže v roce 1931 dosáhl 996 obyvatel. V roce 1885 předznamenalapozdější stavební rozvoj výstavba nové radnice s hotelem a společenským sálem, největší rozkvět města však nastal po první světové válce. Byla postavena nová budova měšťanské školy (1919), sokolovna (1928) a Husův sbor (1934), v roce 1922 byl Neveklov elektrifikován, o osm let později byla upravena veřejná prostranství a zřízena kanalizace. V této době se ve městě úspěšně rozvíjel spolkový život, koncentrovaný nejprve do restaurace a sálu v budově radnice a později do místní sokolovny. Sokol jako nejvýznamnější z neveklovských spolků byl založen v roce 1896. Prostředí malého města v poměrně odlehлém umístění představovalo ideální předpoklad pro rozvoj živností a řemesel, takže Neveklov byl v tomto ohledu soběstačný.

Ze stejných podmínek vzešla i Jesenice, ovšem počet obyvatel byl proti Neveklovu vyšší – v roce 1921 to bylo 1296 obyvatel. O tom, jakým rozvojem prošla Jesenice v průběhu první poloviny 20. století, zejména za působení německého starosty Franze Fassla, si čtenář může udělat obrázek na základě textu, který je jednou z předloh tohoto srovnání, a v němž Roman Hartl velmi podrobně popsal jednotlivé významné události. My se v tomto případě omezíme na konstatování, že stejně jako Neveklov ani Jesenice nebyla významnějším průmyslovým střediskem, i když do ní byla na přelomu století zavedena dráha. Velmi podstatným faktem však bylo, že se město stalo turistickým letoviskem. V Jesenici byla základní infrastruktura (kanalizace, vodovod) vybudována již v prvních letech dvacátého století. Stejně tak měšťanská škola byla založena a její budova postavena v tomto období, tedy o necelých dvacet let dříve než v Neveklově.

Jak vyplývá z výše napsaného, podmínky a život v obou městech se v mnohém shodovaly. Zatímco Neveklov byl městem stoprocentně českým, v Jesenici byla Čechů pouze menšina. Německé vedení města dokázalo rozvinout základní parametry centra v době do první světové války, Neveklov až po válce. Obě města charakterizuje relativně vysoká úroveň spolkového a živnostenského života a stabilní vedení města.

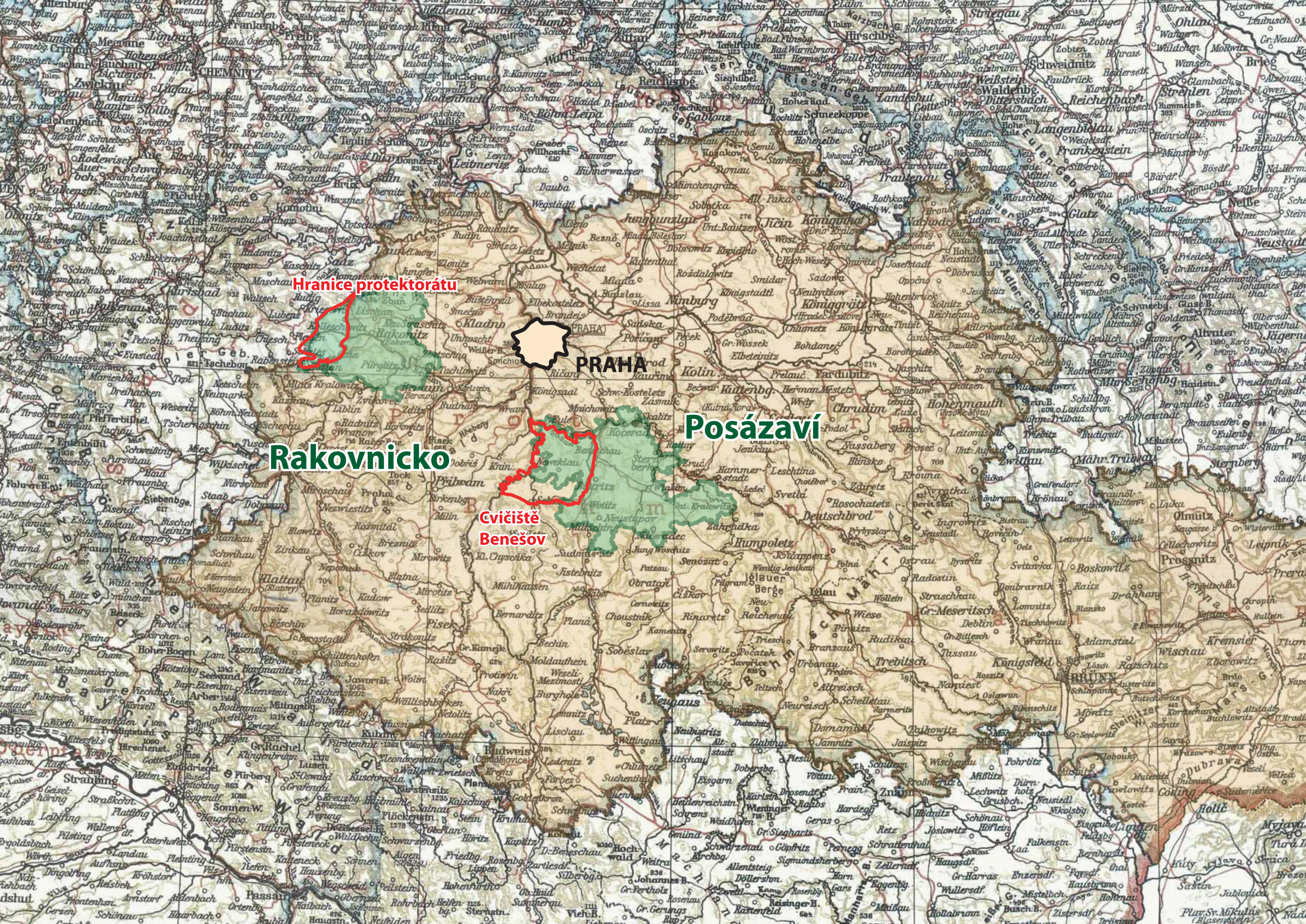
Porovnání ve druhé úrovni (tedy Krňany a Oráčov) vychází v tomto období stejně. Jednalo se o zemědělské vsi, Krňany opět s českým obyvatelstvem, Oráčov s výraznou německou většinou (490 Němců, 73 Čechů). V obou vsích byl rozvinutý spolkový život, v obou byla zřízena obecná škola. Oráčov byl na rozdíl od Krňan sídlem evangelické farnosti, na pomyslném žebříčku tedy o stupeň významnější (a co do počtu obyvatel větší, jedním z faktorů je i tato skutečnost). V Krňanech a okolí naproti tomu stojí za zmínku velmi rozvinuté jahodářství.

Oba regiony v této době prožívaly období rozkvětu a stability, která však měla být již záhy narušena. Soužití Čechů s Němci na Rakovnicku bylo relativně klidné, i když samozřejmě na konci sledovaného období nepochybně docházelo k eskalaci napětí vzhledem ke všeobecnému veřejnému mínění. Bohužel pro toto období máme z Rakovnicka velmi málo zpracovaného srovnávacího materiálu.

Druhá světová válka a vystěhování Neveklovska

Druhá světová válka obecně znamenala v Československu, respektive Protektorátu Čechy a Morava, celkový útlum veřejného života. Byly zrušeny všechny spolky, do čela měst byl postaven vládní komisař (velmi často poslední předválečný starosta), průmysl stagnoval, případně byl převeden na válečnou výrobu. Na Jesenicku došlo i k masivním odvodům mužů na frontu.

Neveklovsko bylo postiženo masivní vysídlovací akcí, která započala v roce 1942 po dlouhých přípravných jednáních a skončila de facto až s ukončením druhé světové války, i když stěhovací akce nebyly v letech 1944-1945 již tak mohutné. Na vystěhovaném území vzniklo cvičiště zbraní SS. Celé vystěhování bylo navenek prezento-

Hranice protektorátu

PRAHA

Posázaví

Rakovnicko

Cvičiště
Benešov

váno jako akce české státní správy, legalizace vojenského cvičiště byla podtržena tím, že bylo zřízeno na základě zákona z roku 1927, který umožňoval státu zabrat pozemky pro účely výcviku armády. Vyhlášky, které byly přímým rozkazem k vystěhování, vydával okresní hejtman v Benešově. Úvahy o vzniku vojenského cvičiště v této oblasti nebyly však nové – poprvé se zmínka o této možnosti objevuje již na sklonku 19. století při hledání prostoru pro trvalé manévry rakousko-uherské armády.

Vystěhování Neveklovska probíhalo v pěti etapách. Celkem bylo vysídleno téměř 18 000 osob, i když nepřímé následky této akce pocítilo o 10 000 obyvatel víc. Celková rozloha území byla asi 44 000 hektarů.

Je třeba na tomto místě vysvětlit terminologické kolísání v názvu vystěhovaného území. Oficiální název cvičiště byl SS-Truppenübungsplatz Beneschau, později Böhmen. Používá se však i označení Benešovsko, Neveklovsko a Sedlčansko. Benešov byl přirozeným centrem regionu, kde sídlil i okresní úřad; Neveklov je zase geografickým středem vystěhovaného území a neveklovský soudní okres byl vystěhován téměř celý. Vystěhována byla i část soudního okresu Sedlčany, včetně okresního města jako takového. Různost v označování má kořeny již v poválečné době, zejména pak ale v období od šedesátých let, kdy se Sedlčansko stalo součástí velkého okresu Příbram, zatímco Neveklov spadl nadále pod okres Benešov. Dnes nemůžeme říci, které z těchto označení je správné (de facto není správné ani jedno), ale pro potřeby tohoto srovnání budeme používat buď obecné „cvičiště“ nebo „Neveklovsko“.

Vystěhování Neveklovska zasáhlo radikálně hospodářství v regionu. Ačkoliv ve vyhláškách bylo přísně dbáno na provedení zemědělských prací, pozdější spojování usedlostí do tzv. SS Hofů a jejich neodborná

správa znamenaly pro hospodářství celkový útlum a jeho vyčerpání, které bylo nutno napravovat ještě mnoho let po válce.

Samotný Neveklov byl vystěhován ve zvláštní lhůtě do 1. září 1943 v rámci třetí etapy stěhování; platnost výše zmíněného odstavce podtrhuje i výjimka, že obyvatelé zabývající se zemědělstvím měli lhůtu prodlouženu do konce roku 1943. V této době žilo ve městě přibližně 1 000 obyvatel ve 170 domech (vycházím zde ze sčítání obyvatel v roce 1931). Po vystěhování byl Neveklov zcela paralyzován – nezůstali zde téměř žádní původní obyvatelé, město se stalo sídlem některých úřadů civilní a vojenské správy cvičiště. Pravdou zůstává, že i po návratu na vystěhované území se Neveklov a jeho bezprostřední okolí dlouho vzpamatovalo z radikálního postupu stěhovacích akcí.

Krňany i Vencov byly vystěhovány v rámci první etapy, tedy s lhůtou do 15. září 1942. První etapa – na rozdíl od etap následujících – měla specifikum v tom, že usedlosti byly vykupovány (byť za minimální ceny a často zůstávaly nezaplacený), a zejména v tom, že bylo možno odvézt s sebou veškerý movitý majetek. Nejistota z budoucího vývoje však byla nasnadě – vystěhovanci byli často v jiných oblastech přijímáni s obavami, neboť nebylo jisté, zda se nejedná o nějaký trest; uplatnění v novém domově bylo často problematické, což vedlo v dalších etapách k tomu, že větší množství lidí zůstávalo na vystěhovaném území jako dělníci v SS Hofech, pomáhali při stavebních pracích nebo při válečné průmyslové výrobě. Z Krňan se vystěhovalo celkem 61 rodin.

Specifikem vystěhovaného území bylo kromě výcviku i zřizování podniků válečné výroby a koncentračních táborů, které mnohdy sloužily jako zdroj levné pracovní síly právě pro válečnou výrobu nebo další těžké a nebezpečné práce.

Konec druhé světové války – návrat na Neveklovsko a počátek tragédie na Jesenicku

Období po skončení druhé světové války na Neveklovsku má s tragédií na Jesenicku společný jeden zásadní znak – minimum zpracovaných pramenů, jejichž interpretace byla samozřejmě poplatná dobové propagandě. Lépe na tom nejsme ani na jednom území s celkovými údaji o počtu vystěhovaných obyvatel a relativní (kvantifikovatelné) míře devastace území.

Na Neveklovsku původně neměl návrat vystěhovaných vůbec nastat – jednak z důvodu velkého nebezpečí v podobě nevybuchlé munice, jednak z důvodu potenciálního využití území ke státním účelům, uvažovalo se zde o zřízení odpočinkového zázemí hlavního města. Nicméně živelný návrat donutil státní správu jednat ve věci rekonstrukce území. Poměrně složitý systém v nejnižší úrovni řídily místní národní výbory, ve druhé instanci pak okresní národní výbory v Benešově a v Sedlčanech a konečně Fond národní obnovy v Praze. Celkové knihovny vyrovnání nemovitostí bylo dokončeno v roce 1953, i když relikty z válečné doby občas nacházíme dodnes.

Samotný Neveklov se ze zasazené rány dlouho nevzpamatoval. Z tisíce původních obyvatel se do města vrátily zhruba tři čtvrtiny, ovšem vzhledem k tomu, že Neveklov samotný nebyl nikdy cílem cvičné střelby, většina domů byla zachována. S jistou dávkou nadhledu lze citovat některé pamětníky, kteří tvrdí, že největší část škod na neveklovských domech byly škody způsobené ubytovanou Rudou armádou. Zásadním problémem navrátilých se obyvatel byla kromě zajištění bydlení obnova hospodaření, zorání zanedbaných polí a odstranění nevybuchlé munice. K tomu sloužila nově založená strojní traktorová stanice v sousedním Tloskově. Nově zvolený místní národní výbor se snažil o obnovu infrastruktury ve městě a také o udržení veřejného pořádku v těsné součinnosti s místní četnickou stanicí.

Krňany, které byly okrajovou částí cílové oblasti dopadu cvičných střel, byly během vystěhování značně poškozeny. Podle vzpomínek kronikáře Antonína Piskáčka byl v Krňanech poškozen každý dům, narušena statika budov, zbořeny příčky a dřevěné prvky byly zcela zničeny. Markantněji než v Neveklově bylo tudíž nutné zajistit si základní ubytování.

Poválečná doba s sebou přinesla další vlnu násilí, tentokrát ale na Němcích, kteří byli obviňováni z prožitých hrůz. Často bez ohledu na to, že v předválečné době byli Němci tahouny hospodářského a kulturního života (vzpomeňme jesenického starostu Franze Fassla). Vina byla kolektivní. Domnívám se, že ještě není možné, ani s vícegeneračním odstupem hodnotit a soudit toto hektické období, kdy se naplno projevily vášně, zjištěné prožitým utrpením největšího konfliktu v dějinách. Z neutrálního pohledu se jednalo o stejnou zvůli, jakou projevovali nacisté v předchozích letech. A důsledkem této zvůle byla opět jen osobní tragédie jednotlivých lidí. Velmi živě si o tom lze udělat obrázek z již zmiňovaného textu Romana Hartla, který shromáždil některé vzpomínky na tyto události.

Obávám se, že ještě dlouho potrvá (a otázkou je, zda vůbec bude zdárně dokončen) výzkum událostí, jejich hodnocení a kvantifikace odsunu Němců z většinových německých obcí Rakovnícka. Na rozdíl od Neveklovsko zde totiž nemáme téměř žádné údaje.

Neveklovsko a Jesenicko – společné osudy?

Výše napsaný text jenom potvrzuje, co bylo řečeno v úvodu. Bez ohledu na režim, který měl vystěhování na svědomí, bez ohledu na jeho rozsah, na využití prostoru, míru poškození majetku a jakékoliv jiné atributy bylo zejména tragédií pro obyvatele. Zde neexistuje žádné měřítko, žádná vzpomínka ani archivní dokument nemůže nezúčastněnému pozorovateli poskytnout náležitou informaci o osobních následcích.

Faktorem, který je naopak měřítkem globálním, je proměna krajiny. Proměna, která mění krajinu kulturní, hospodářsky využitou a využitelnou, v krajinu mrtvou. Nic na tom nemění současný trend okouzlení obrovskou nostalgií a geniem loci, které z ní dýchají. Zatímco na Neveklovsku se krajinný ráz nestačil za několik let existence vojenského cvičiště zásadně změnit, ovšem na druhou stranu produktivita zemědělské půdy byla velmi snížena a trvalo dlouhou dobu, než byla obnovena, na Jesenicku krajina chátrala postupně, v dlouhém

časovém období. Nic jí to nebere na její malebnosti jako takové, jde o změnu krajiny kulturní, hospodářsky využitě.

Geografický rámec obou akcí je velmi rozdílný. Zatímco cvičiště na Neveklovsku bylo jasné ohraničeno geografickými útvary – řekami Vltavou a Sázavou, státní silnicí a železniční tratí, obce vystěhované na Jesenicku byly vybrány dle národnostního kritéria. Vznik cvičiště byl do jisté míry „náhodný“, protože k jeho zřízení napomohly zejména dvě krajinné okolnosti – právě jasná ohraničenost území ve středních Čechách poblíž Prahy a také jeho geomorfologie, mírná pahorkatina s množstvím lesů a vodních ploch, které byly vhodné pro sledování dopadů cvičných střel. Na Jesenicku byl národností rozměr jediným kritériem.

Pokud bychom se zaměřili na využití vysídleného území k nějaké další činnosti, nenarazíme opět na žádnou shodu. Zatímco Neveklovsko bylo vystěhováno účelově, mělo zvláštní postavení a správu v rámci Protektorátu Čechy a Morava, v případě Jesenicka bylo vysídlení opět národnostním aktem, politickou zvůlí podporovanou většinou českých obyvatel s plánovaným následným dosídlením území Čechy.

Vzhledem k tomu, že vysídlení provedly dva ve svých dogmatech principiálně protichůdné režimy, vypovídá to nikoliv o podobnostech v ideologickém slova smyslu, ale o zrůdnosti jakéhokoliv totalitního režimu a shodných důsledcích jak komunismu (socialismu), tak nacionálního socialismu (nacismu). O fatálních důsledcích stejných pro jednotlivce i pro společnost jako takovou.

Mají tedy obě území společné osudy? Jejich obyvatelé bezpochyby ano. To jsme myslím během tohoto krátkého příspěvku opakovali mnohokrát. Společný je i dlouhodobý dopad na krajinu a společnost, mnohdy patrný do dnešní doby. Byť se tyto dva zásadní atributy shodují, veškeré ostatní porovnání je jako srovnávat jablka s hruškami (nebo snad s melouny).

www.posazavi.com
www.rakovnickesudety.cz

Vydala Posázaví o.p.s., Zámek Jemniště 1, 257 01 Postupice v roce 2011 nákladem 1 000 ks v rámci realizace projektu spolupráce „Společné osudy“ • Fotografie poskytl Státní okresní archiv Benešov • Grafická úprava a tisk: Pavel Fuksa – GraTypoPrint • Autor textů: Mgr. Michal Sejk

PROGRAM ROZVOJE VENKOVA

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí